

ТАРКОВСКИ

*„Боже!...
Осећам руку Твоју на
потилку мене!...“*

Приредио

НИКОЛАЈ П. БУРЉАЈЕВ

Превела с руској
Ружица Радојчић

Београд
2024.

Наслов ориџинала

ТАРКОВСКИЙ

«Боже!..

***Чувствую руку Твою
на затылке моём!..»***

Автор-составитель Н.П. Бурляев

Copyright © Составление, Бурляев Н.П., 2023

© Авторы статей, 2023

© ООО «Издательство «Вече», 2023

Copyright © 2024. ГЛОБОС АЛЕКСАНДРИЈА Д.О.О.
За Србију, Црну Гору и Босну и Херцеговину

Дизајн корица

Хаци-Александар Ђуровић

Александар Семењук,
теоретичар филма

ПРЕДГОВОР

Сећања на Андреја Арсенијевича Тарковског својеврсни су унутрашњи монолог глумца, редитеља, писца, јавне личности Николаја Петровича Бурљајева, исповест о духовно блиском пријатељу, изузетном филмском редитељу, мудрому учитељу. Књижевна форма ове врсте аутору даје могућност да на неки начин сажме време, помно анализирајући догађаје из прошлости у књизи *Боже!... Осећам руку Твоју на њошиљку моме... Жрџивовање Андреја Тарковског*.

Приповедање почиње од приче о првом сусрету Коље Бурљајева и Андреја Тарковског, који се одиграо 1960. године у школском тонском студију ВГИК-а¹, у време синхронизације дебитантског филма А. Кончаловског *Дечак и љолуб*. Ова врста ретроспективе слична је раду редитеља на монтажи филма, када време радње у филму може бити крајње збијено, до кратких тренутака, или обрнуто, растегнуто до размера епохе, да би се боље представили смисао, значења и подтексти. Овакав уметнички поступак аутор није одабрао случајно: Тарковски је велики

¹ ВГИК је скраћеница за Свердловски државни институт за кинематографију „С. А. Герасимов“ (рус. Всероссийский государственный институт кинематографии имени „С. А. Герасимова“) у Москви (*џрим. џрев.*).

значај придавао слици и изражавању времена на филму. Није ни чудо што не само први већ и један од његових последњих текстова о кинематографији носи наслов „Запечаћено време“. На тај начин, поновно оживљавајући реалије оног времена у којем је Тарковски живео и радио, анализирајући уметнички свет његових филмова, Н. В. Бурљајев прати алгоритме стваралачког метода свога учитеља.

Да би приповедање прецизно пратило хронологију, аутор користи фрагменте дневничких записа Андреја Арсенијевича, посвећујући читаоца у унутрашњи и духовни свет Тарковског. Он се фокусира на лик Мајстора уметника у контексту сведочења многих знаменитих филмских стваралаца прошлога века, попут Бергмана, Фелинија, Антонионија, Бертолучија, Вајде, Ангелопулоса, Тонина Гвере, који су Тарковског називали великим уметником и мислиоцем, „филмским редитељем број један на нашој планети“.

Попут летописца, у паралелној сижејној линији Бурљајев нас упознаје са свакодневним детаљима не баш лаког начина живота Андреја Тарковског изван студија и локација за снимање, када би покушавао да створи властити космос у виду сеоске брвнаре код Рјазања, који би га подсећао на његово упечатљиво, далеко детињство.

Аутор књиге описује карактерне особине, психолошки, духовни и религиозни портрет Андреја Арсенијевича: потпуно концентрисаног на откривање тајни постојања, спознаје Бога, природе филмске уметности, а у исто време и ироничног, елегантног младића који воли дружења, гозбе и весела, живећи у послератној атмосфери „отопљавања“, а затим и „стагнације“.

Тако необичан контраст у осликавању „портрета уметника у контексту епохе“ доприноси бољем разумевању сложене противречности, а у исто време и невероватне целовитости његове личности. Овај контраст показује главну црту личности и талента Андреја Тарковског. У књизи Н. П. Бурљајева посебно место заузимају духовна трагања и боготражитељство великог уметника. Без откривања овог аспекта личности Тарковског није могуће разумети изворе и дубину његовог стваралаштва. Очигледно је имао религиозну свест, која је обликовала његов православни уметнички и грађански поглед на свет и хармонизовала рефлексije његове немирне душе.

Упућеност на Творца, тражење Бога и облика испољавања Божанске Истине у уметности, као и есхатолошки поглед на постојање света, одређују смисаони и естетски контекст свих филмова „Андреја Првозваног у светској кинематографији“, како Андреја Тарковског дефинише његов верни ученик и следбеник Николај Бурљајев. Управо сакрална „трећа димензија“ проширује подтекстуална значења филмског језика Тарковског све до метафизике филозофије историје и библијских реминисценција.

Епизода са најездом на град Владимир и паљењем Успенске саборне цркве у *Андреју Рубљову* добија апокалиптични карактер захваљујући сакралном контексту „треће димензије“. По жељи Тарковског, велики сниматељ В. И. Јусов снимио је гуске како уснуло лете према земљи, док иза њих гори црква, а на црквеним фрескама су сцене из Страшног суда које је насликао Андреј Рубљов. Иконописац је на фресци овековечио апокалиптичне птице са дугачким извијеним вратовима и широко раширеним крилима. Чини се да је ова епизода апсолутно реалистична

по свом стилу. Међутим, у монтажи филма Тарковски постиже невероватан ефекат, који догађају из историје Русије 15. века придаје есхатолошки теолошки подтекст, монтирајући гуске које падају заједно са врло сличним апокалиптичним птицама. Редитељ пореди трагичне фрагменте руске историје са апокалиптичношћу Страшног суда. Радећи монтажу преплитањем митолошких сцена црквеног сликарства са историјском реалношћу, Тарковски ствара сакрализоване библијске алузије и подтексте духовног карактера. Андреј Тарковски је виртуозно искористио могућности филмске монтаже, помоћу којих је могуће повезати, а самим тим и објединити хетерогене просторно-временске елементе у квалитативно новој садржинској целовитости.

На истом нивоу су и многи други експерименти Андреја Тарковског у области филмског језика. Река која тече у филмовима *Андреј Рубљов* и *Иваново дејство*, набујали поток у филмовима *Сталкер* и *Носталија*, метафорички означавају слику „хоризонталног“, хронолошког кретања времена Историје. И насупрот томе – непомично огледало реке у *Ивановом дејству*, *Соларису* и *Жривовању* симболизује време које као да се укочило у својој метафизичкој недокучивости. У том смислу, водена површина попут огледала на линији фронта коју прелази Иван у *Ивановом дејству* јесте граница између живота и смрти. Након тога капетан Холин, пошто испрати Ивана преко линије фронта, чамцем превози тела мртвих војника из извиднице, управо као што митолошки Харон превози душе мртвих преко реке Стикс.

Код Тарковског постоје и друга значења воде. У филму *Соларис*, киша која кроз плафон продире

у родну Крисуву кућу означава „вертикални“ ток бесконачног времена космоса у који Крис треба да се запути. Није случајно то што отац каже Крису да се време у космосу креће другачије него на Земљи. Да су тренутак и вечност две супротне особине времена.

У контексту оваквог низа симбола индикативно је како Тарковски спаја „хоризонтално“ време руске историје, у виду реке која тече, са „вертикалним“ вечним временом Божанског пакибитија, које се као пљусак слива на младог Бориску и шиба га у тренутку када му се открива тајна израде звона. Овакав пресек „вертикалног“ и „хоризонталног“ временског вектора чини крст руске Голготе, који у филму *Андреј Рубљов* носи сељак по растреситом снегу који се топи, у пратњи дружиника (ратника) великог кнеза.

Заправо, крст који је Андреј Тарковски носио током читаваог свог живота и стваралаштва има централно место у књизи Николаја Бурљајева, на чији врат је његов учитељ окачио православни крст на снимању филма *Андреј Рубљов*, као да благосиља ученика који полази на свој пут страдања. Аутор књиге формулише главну тему живота и рада великог Мајстора – тему жртвовања: од првог филма, *Иваново детињство*, до последњег ремек-дела, *Жршвовање*, Николај Бурљајев скреће пажњу читаоцу на чињеницу да је Андреј Арсенијевич у публикацијама, интервјуима и размишљањима о мисији уметника цитирао Књигу о Јову Многострадалном: „Него се човјек рађа на невољу, као што искре из угљевља узлијећу увис.“ И додаје у своје име: „Тачније речено, смисао људског постојања састоји се у патњи, без које је немогуће 'стремити навише'“. Због тога му је тајанствени смисао Апокалипсе био толико важан. Дубоки, исповедни садржај свих

филмова Андреја Тарковског састоји се у покушају да се схвати Божји Промисао о судбинама света и о себи као човеку и уметнику.

У књизи *Боже!... Осећам руку твоју на потиљку моме!... Жривовање Андреја Тарковског* лик знаменитог редитеља доживљавамо захваљујући опису који даје млади Коља Бурљајев. Данас је Николај Петровић много старији него што је био његов велики учитељ и пријатељ у време њиховог провиденцијалног сусрета...

Провиденцијалност се огледа и у томе да је више од шест деценија касније Николај Петровић Бурљајев не само био у могућности да објави ову књигу већ и да по њој сними своју филмску исповест *Боже! Осећам Твоје приближавање!*, дарујући гледаоцима и поштоваоцима генија Тарковског кључ за разумевање његовог дела.

Николај Бурљајев

„БОЖЕ!... ОСЕЋАМ
РУКУ ТВОЈУ...“
Жртвовање
Андреја Тарковског

I

Андрјуша Тарковски крштен је 1932. године у сеоској цркви, убрзо пошто је угледао овај свет. Завражје је очаравајућа панорама руске земље: то су живописне смене линија пејзажа, то су брда, шуме, велика Волга, бескрајне даљине... У таквим колевкама бајковите руске природе рађају се и расту генији: Холмогори – Ломоносов, Михајловскоје – Пушкин, Тархани – Љермонтов, Рјазанска област – Јесењин, Алтај – Шукшин... Овде је чудо од новорођенчета први пут удахнуло ваздух, испунило Светлошћу сваки део своје душе и, названо именом Андреј, почело да живи. Имена се људима не дају случајно. Андреју Тарковском је било суђено не само да сними филм *Андреј Рубљов*, већ и да постане **Андреј Првозвани руске кинематографије** и целу планету натера да у екран први пут погледа као у икону, прозор у горњи небески свет. Филмски ствараоци широм света виде Тарковског **као редитеља број један**. „Да бих разумео шта је

режија, хиљаду пута сам на монтажни сто ставио *Андреја Рубљова* и вашу новелу 'Звоно', признао ми је Емир Кустурица. Пред Андрејем Тарковским погнули су главе врхунски светски редитељи – Фелини, Антониони, Вајда, Ангелопулос, Бертолучи... Један од редитеља које је Тарковски највише поштовао, Ингмар Бергман, у својој књизи *Чаробни фењер* написао је да је „**највреднија величина**“ у репродукцији унутрашњег света човековог био руски редитељ Андреј Тарковски, који је у себе упио културу и традицију своје родне земље. „**Откриће првих филмова Тарковског за мене је било чудо. Одједном сам се обрео пред вратима собе за коју до тада нисам имао кључ. Била је то соба у коју сам ја увек сањао да уђем, а он се тако лако кретао по њој... Неко је већ умео да изрази оно о чему сам одувек сањао да говорим, али нисам знао како... Тарковски је за мене највећи, јер је он у филм донео нови, посебан језик, који му омогућава да схвати живот као визију, као сан.**“

Некада је велики Есхил био први у светској култури који је у својим трагедијама почео да сведочи о Богу, да душе својих читалаца и гледалаца узноси према Творцу. Затим су дошли Софокле и Еурипид, који су започели обрнути процес – свргавање Бога на човека. „Ма какви богови...? Ми смо богови...! А богови бивају жешћи од нас смртника...“ Истовремено са свргавањем, девалвирањем лика Божијег, почело је одумирање старогрчке цивилизације.

Као што је Есхил некада чинио, руски филмски редитељ Андреј Тарковски је у другој половини 20. века први пут у светској кинематографији почео да узноси душе гледалаца ка Богу, радећи то

на свом, само себи својственом кинематографском језику. Управо зато се Андреј Тарковски може назвати *Андреј Првозвани не само руској већ и свейској филма*.

У светској кинематографији нико пре њега, укључујући и његове омиљене редитеље Бергмана, Буњуела, Бресона, Фелинија, који су живели у западним земљама, где се могло слободно веровати и говорити о Богу, није тако говорио о оном најскровитијем. О недокучивом Творцу и Божијем Промислу проговорио је он, руски филмски редитељ Андреј Тарковски, рођен у Русији, коју је нечастиви уронио у таму безбожништва. Андреј Тарковски је аутентични руски, хришћански уметник. Он је у својој атеистичкој земљи прошао пут пророка. Животни пут Тарковског је пут страдања истинског Уметника-мислиоца. И он је апсолутно свесно прошао свој пут страдања. Искрено је говорио: „**Попут човека** из круга Леонарда да Винчија, **разапет сам у коловрату свог живота.**“ Целог живота тежио је Истини и Творцу. Својим високим стваралаштвом доследно је и константно доприносио испуњењу Промисла Божијег на земљи. Скоро читавог живота, живећи у атеистичкој земљи, никада својим најближима и пријатељима није рекао: „Верујем у Бога“, али је у својим филмовима увек испуњавао вољу Творца. Понекад се чинило да је Андреј у директном контакту са Њим. Као да је између Тарковског и Творца постојао неки невидљиви мост. Управо тај невидљиви и тако очигледни контакт са Свевишњим запрепастио је мене, четрнаестогодишњег тинејџера, приликом првог сусрета са Андрејем.

* * *

У лето 1961. позван сам у „Мосфилм“ на аудицију за главну улогу малог извиђача-обавештајца Ивана у филму *Иваново детињство*. Дипломац ВГИК-а Андреј Тарковски тада је имао 29, а ја 14 година. О Тарковском нисам знао ништа. Андреј ме је видео у кратком школском филму свог пријатеља Андрона Кончаловског *Дечак и њолуб*. Тек касније, ретроспективно, сетио сам се пар првих, индиректних контаката са Тарковским. Први је био када је свратио код Кончаловског у тонски студио ВГИК-а и мало посматрао мој рад са микрофоном; други је био када је Кончаловски показивао свој филм пријатељима. Андреј Тарковски и његова супруга Ирина седели су испред мене. Ирина се сваки час окретала и пажљиво ме осматрала. Када се поново окренула, упитао сам је:

– Зашто ме тако гледате?

– Свидео си ми се – рекла је Ирина смешећи се.

– И ти мени – одговорио сам.

Тада нисам узео у обзир Андреја, који је седео поред Ирине. А испоставило се да су обоје дошли да виде мој рад у филму Кончаловског како би одлучили да ли Тарковски треба да прихвати *Иваново детињство* који му је понудио „Мосфилм“, дошли су да виде имају ли Ивана за филм. Можда је после овог гледања „уметнички савет Тарковски“ одлучио: Иван постоји, филм ће бити снимљен. Андреј ми никада није говорио о својој убеђености да ће ме пронаћи као јунака свог филма. Деценијама касније, прочитао сам о томе у његовој књизи.

У Андреја сам се заљубио на први поглед и до краја живота. Волим га и сада када он више

није међу нама, и срце ме боли због тога. Са овим осећањем вероватно ћу га срести и на оном свету. А засад живим, свакодневно га помињем у јутарњим и вечерњим молитвама. Већ приликом првог сусрета са Андрејем, несвесно сам, у души, кренуо ка њему, осетио да је он посебан човек, који не личи ни на кога другог. Сада можемо са сигурношћу рећи – човек Божији, створен по лику и подобију Божијем, човек који је спознао откровења, који се дотакао Истине, Бесконачности, Вечности. Макар и са великим закашњењем, после Андрејевог земаљског постојања, почео сам да добијам потврде за своја предосећања, да читам оно што је он сâм говорио и писао: „Идеју бесконачности немогуће је изразити речима. А уметност даје ту могућност, она чини опипљивом ову бесконачност... Уметност се јавља као откровење, као тренутна и страсна жеља за интуитивним познањем укупно свих постојећих закона света – његове лепоте и ружноће, његове људскости и суровости, његове бесконачности и ограничености...“ „Слика је заправо утисак који производи истина на коју нам је било допуштено да бацимо поглед својим слепим очима...“

За мене лично, ове Андрејеве речи су шифрована доказ о томе да је Творац Тарковскоме „допустио“ да Истину погледа својим очима. Признајем, Андреј ми о овоме никада није говорио. То сам душом осетио и Андреја срцем заувек прихватио. О томе сведочи Андрејева способност да живи у две паралелне димензије, чему сам се дивио: то је моментално искључивање из стварности, тежња ка вишим духовним сферама, невидљиви контакт, мост са Творцем, чију је руку увек осећао „на своме потиљку“. „Уметничким креативним размишљањем“, писао